

Marečková-Štolcová, Elena

[Pinkster, Harm. Lateinische Syntax und Semantik]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1992, vol. 41, iss. E37, pp. 206-210

ISBN 80-210-0602-1

ISSN 0231-7915

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/110162>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

věnuje Johneová při každé příležitosti zvláště velkou pozornost), mimoto je rozebírán Petroniův Trimalchio a Apuleiův Lucius. Uvítali bychom, kdyby byla autorka rozšířila škálu zkoumaných postav i o další dochované řecké romány.

Konečně na str. 198—230 následuje — rovněž z pera R. Johneové — velmi užitečný přehled antické románové tvorby včetně fragmentů — i s datováním a důležitými bibliografickými údaji; tuto část považují za jeden z velkých přínosů celé publikace. Uvádí se zde 34 děl; počítá se sem např. i Lúkiános ze Samosaty, ale také Diktys z Kréty a Dárés Fryzský, o jejichž literárnědruhovém zařazení jsou občas vyslovovány pochyby. Johneová snad mohla leckdy uvést bližší datování v rámci století; u Lolliana se autorka přiklání k méně běžnému názoru, že šlo o sofistu P. Hordeonia (v textu chybně Hordeconia) Lolliana; postrádáme zmínky o dalších nových nálezech — např. o fragmentu románu o Tinúfisi, publikovaném v r. 1982.

Následuje seznam zkratk (231n.), přehled hlavní literatury (233—235), seznam ilustrací (236) a rejstřík (237—248), který by nám mohl posloužit ještě lépe, kdyby tu byla zahrnuta i jména badatelů o antickém románu.

Recenzovaná kniha je založena na solidní znalosti materiálu i odborné literatury a přes jisté nedostatky rozšiřuje obzor našich znalostí antického románu. V některých kapitolách bychom byli přivítali systematictější analýzu všech dochovaných románů. Ku prospěchu jsou v publikaci i občasně ukázky textu, uváděné v německém překladu.

Dagmar Bartoňková

Harm PINKSTER, *Lateinische Syntax und Semantik*, Tübingen 1988, 424 s.

Německá verze pozoruhodné práce amsterodamského latinisty Harma Pinkstera o latinské syntaxi a sémantice vyšla za čtyři roky od vydání originálu (*Latijnse Syntaxis en Semantiek*, Amsterdam 1984). Ze zkušeností získaných používáním původního textu ve vysokoškolském vyučování i z upozornění kolegů vplynuly některé jeho úpravy a rozšíření, příp. zestručnění, kde se to ukázalo potřebné, i když obě vydání lze podle slov autora pokládat za identická.

Recenzovaná kniha je koncipována jako příručka pro univerzitní posluchače, ale současně i jako závažný příspěvek k řešení mnoha otázek současné latinistiky v oblasti syntaktické a sémantické struktury vět, ale také v oblasti tvorby moderní učební literatury. V popředí zájmů autora stojí syntax, protože výsledky sémantických výzkumů se jeví jako diskutabilní a nejisté. Příležitostně jsou probírány i aspekty pragmatické.

Práce je rozdělena do dvanácti kapitol různého rozsahu, v nichž nacházíme postupnou analýzu všeobecných i konkrétních jevů a problémů. Úvodní kapitola stručně zahrnuje metodologická východiska a vysvětluje základní pojmy. Pinksterova syntax je založena na větěném modelu, v němž centrální postavení zaujímá konstituent fungující jako predikát, což je základní předpoklad valenčního přístupu k větěné struktuře. V predikaci se rozlišují jádrové a okrajové (periferní) konstituenty. Větěné jádro tvoří predikát a tzv. argumenty, představující jeho rámec, jejichž počet i druh je predikátem určován. Kromě toho se ve větách často vyskytují další konstituenty, nazývané satelity, které nejsou predikátem vyžadovány, a stojí tedy mimo jeho rámec, na periférii věty. Zatím co argumenty fungují obligatorně, protože při jejich eliminaci vznikají věty gramaticky nesprávné, jsou satelity členy fakultativními a lze je do vět začlenit, příp. je vypustit, aniž by to ovlivnilo jejich formální přijatelnost.

V druhé kapitole autor detailně probírá problematiku gramatického jádra věty. Poukazuje na speciální potíže, které vznikají při vymežování argumentů v latině, a současně navrhuje jejich řešení. Vzhledem k tomu, že zde nelze počítat s intuící jako u rodilých mluvčích v živých jazycích, nutno se rozhodovat na základě sta-

tistického výzkumu materiálu získaného ze slovníků. Významná je při tom role kontextu, který v některých případech, tradičně označovaných jako „absolutní použití“, umožňuje vynechání obligatorních konstituentů. Mnohá slovesa mají různé významy, a tím i různou valenci, někdy však jsou sémantické rozdíly velmi jemné a nepatrné. Zvláště se v této souvislosti upozorňuje na slovesa vyjadřující jednu činnost „neutrální/nespecifikovanou“, jindy „specifickou/specifikovanou“, jako např.: Hans singt singt ein Lied.

Východiskem pro určování valence jsou aktivní slovesné tvary, protože u pasíva dochází k její redukci. Při valenční diferenciaci se nevystačí pouze s eliminačním testem, protože tato otázka se musí řešit i v rovině lexikální a sémantické. V některých sporných případech se doporučuje jako nejvhodnější transformační test se slovesem „facere“, jímž se nahrazuje predikativní výraz. Satelity lze do takto transformovaných útvarů začlenit, zatím co v případě argumentů to není možné, protože vznikají konstrukce gramaticky závadné. Převažujícím kritériem však zůstávají při tomto úkolu statistická pozorování.

Další výklad se týká syntaktické charakteristiky argumentů. V jejich platnosti se vyskytují především subjektová určení, a to jak ve strukturách jednovalenčních, tak i vícevalenčních. Vztah mezi subjektem a přísudkovým slovesem je realizován shodou v čísle a osobě, u složených slovesných tvarů i v rodě. Objekt je interpretován jako obligatorní konstituent dvojvalenčních a trojvalenčních struktur, z něhož se při převedení do pasíva stává podmět. U trojvalenčních sloves s významem „dávání, oznamování, opatrování, způsobování a vykonávání“ je pozice třetího argumentu obsazena větným členem nazývaným nepřímý objekt. Pro třetí argument v trojvalenčních konstrukcích a druhý argument v konstrukcích dvojvalenčních, pokud nemají povahu subjektu nebo objektu, se používá název komplement. To znamená, že rovněž dativní konstituent v dvojvalenčních konstrukcích se označuje tímto termínem. Kritériem pro vymezení syntaktické funkce subjektu je kongruence, pro diferenciaci objektu a komplementu pasivizace, obě však nutno přijímat s určitými výhradami. Rozdíl mezi nepřímým objektem a komplementem je určován na sémantické rovině, takže v případě prvního by bylo možné mluvit i o komplementu se sémantickou rolí příjemce, resp. adresáta.

Na předcházející větněčlenskou klasifikaci navazuje interpretace argumentů z hlediska sémantického. Pinkster přisuzuje argumentům především role agentu a patientu, z dalších rolí uvádí důvod, příjemce, adresáta, směr a polohu. Připomíná se, že argument může mít i nulovou sémantickou hodnotu. Vztah mezi syntaktickou a sémantickou strukturou věty není vždy ekvivalentní, například ne každý subjekt je agens a naopak.

Valenční schopnost sloves je podmiňována i sémanticky a závisí jak od sémantické stránky příslušného predikátu, tak od sémantických vlastností argumentů k němu patřících i jádrové predikace jako celku. Se zřetelem na to hodnotí Pinkster slovesa na základě dvou párových distinktivních sémantických rysů (kontrolovaný \times nekontrolovaný a dynamický \times nedynamický) a vyděluje čtyři typy jádrových predikací: „Aktion“ (+dyn, +co), „Prozess“ (+dyn, -co), „Position“ (-dyn, +co), „Zustand“ (-dyn, -co). Příznak „dynamičnost“ lze ztotožnit s příznakem „dějovost“, příznak „kontrolovatelnost“ odpovídá příznaku „akčnost“. Sémantická složka „kontrolovatelnost“ záleží pak v tom, že děj nebo situace je kontrolovatelná, to znamená pojatá jako činnost, kterou osoba v roli agentu má schopnost realizovat či nikoli. Uvedenou opozici je možné spolehlivě rozlišit pomocí imperativního testu, který spočívá v tom, že jádrová predikace se transformuje na rozkaz.

V závěru autor instruuje o přesném popisu jádrových predikací a předkládá příklady. V popisu nutno zachytit počet argumentů, jejich syntaktické funkce i syntaktické kategorie, k nimž patří např. substantivum, vedlejší věta, dále jejich sémantické role a konečně sémantické kategorie, jako např. +anim, -anim.

Zvláštní kapitola se zabývá problematikou periferie věty, tj. větných komponentů nazývaných satelity. Libovolné satelity nelze zpravidla připojit k libovolnému větnému jádru. Někdy je rozhodující význam predikátu, častěji typ jádrové predikace jako celku. Zdá se, že faktory „kontrolovatelnost“ a „dynamičnost“ jsou při volbě satelitů obzvlášť důležité. Např. satelity se sémantickou funkcí nástroje,

uživatelé a účelu se připojují pouze k jádrovým predikacím charakterizovaným jako kontrolovatelné. Naproti tomu existují satelity, jejichž výskyt není vázán na určitou slovesnou třídu. Patří sem satelity povahy příčinné a přípustkové.

Některé větné konstituenty mohou fungovat ve spojení s určitými predikáty jako argumenty, tedy složky jádrové predikace, v jiných případech jako satelity. Většinou jde o směrová nebo místní určení, někdy se to může týkat i způsobových konstituentů. Rovněž konstituenty s významem separativním a instrumentálním se objevují jak v postavení argumentů, tak i satelitů.

Z hlediska sémantických funkcí doporučuje Pinkster rozlišovat dvě skupiny satelitů blíže určujících větné jádro. V první uvádí určení způsobu, prostředku a míry, do druhé začleňuje např. dativ prospěchový a etický, adverbiále časová, místní, průvodních okolností. Sémantické funkce neodpovídají vždy lexikálnímu významu. Za jeden z důvodů pro rozeznávání sémantických funkcí satelitů se pokládá to, že konstituenty se stejnou syntaktickou funkcí (adverbiále) se mohou objevit ve větě v koordinačním spojení jen v případě, že mají stejnou sémantickou hodnotu.

Jako samostatný typ satelitů se vydělují tzv. větná adverbiále, která blíže určují celou predikaci. Vyjadřují vlastně postoj mluvčího k obsahu věty. Autor zde uvádí tzv. modální adverbia, jako *vero*, *non*, *certe*, *fortasse* aj., tzv. posuzovací adverbia, jako *male*, *bene* aj., pseudofinální satelity, jako výraz „*ut verum tibi dicam*“ komentující hlavní větu „*pater, ea res me male habet*“ aj.

Do kapitoly s názvem „Relátory“ je zařazen výklad o výrazových prostředcích sloužících k vyjádření vztahů mezi konstituenty na úrovni věty i slovní skupiny. Hlavní pozornost věnuje autor pádům, dále si všímá předložek a tzv. subordinátorů, zběžně se dotýká shody. Pády fungují jako forma jak pro argumenty, tak i pro satelity. Frekvence jejich použití je zpracována statisticky. Zatím co lze vypořádat hierarchii pádů v jádrové predikaci, periferní konstituenty nejsou charakterizovány vlastními pády. Pádům se připisuje ve srovnání s tradičními gramatikami podřadnější místo ve větné struktuře. Pro pochopení věty jsou důležité lexikální významy predikátů a jejich valenčních či nevalenčních doplnění, pády jsou jen formálním prostředkem pro vyjádření syntaktických a sémantických vztahů ve větě.

K prezentaci těchto vztahů se užívají v latině vedle pádů i předložky, které na rozdíl od nich mají většinou vlastní sémantickou hodnotu. Tento „analytický“ způsob vyjádření se pak všeobecně prosadil v románských jazycích. Jako „subordinátory“ jsou označovány hypotaktické spojovací výrazy (*ut*, *quod*, *cum*, *si* aj.), jež uvozují vedlejší věty, mající ve vztahu k dominujícímu predikátu buď platnost argumentu, nebo satelitu. V rámci této kategorie se objevuje několik sporných otázek, např. rozlišení subordinátorů a relativních adverbí, historický vztah mezi subordinátory na jedné straně a konektory a adverbii na druhé straně. Kongruence je charakterizována jako gramatický jev užívaný k vyjádření souvislosti mezi členy nominálních skupin. Gramatické znaky dominujících substantiv (rod, číslo, pád) se odráží ve formě dominovaných adjektiv.

Samostatná kapitola se zabývá problematikou struktury nominálních skupin, tedy konstituentů tvořených více než jedním slovem. Hlavní postavení v nich zaujímá jádro, zpravidla prezentované substantivem, někdy zájmenem, příp. i infinitivem. Od jádrové konstituenty závisí konstituent ve funkci atributu. Nejčastěji se realizuje adjektivy, některými zájmeny, jmény nebo jmennými spojeními v genitivním tvaru. Uplatňují se však i jiné pády, dále předložkové výrazy, adverbia a začleněné predikace různého typu. Právě tyto případy jsou ilustrovány příklady a komentovány. Atributy mohou mít jak valenční, tak nevalenční ráz a mohou být rozvíjeny dalšími konstituenty, s nimiž jsou opět ve valenčním, příp. nevalenčním vztahu. Objasněn je pojem „nesting“, označující rozvíté atributy, mezi jejichž členy není možná koordinace, protože se odlišují hierarchií svého postavení. Zajímavé je sledování určitých a neurčitých nominálních skupin vzhledem k chybění členu v latinské větě.

V rámci souvětých spojení vět si Pinkster zvlášť všímá strukturu podřadného souvětí, v němž „eingebettete Prädikation“ je dominována predikátem hlavní věty a má platnost jeho argumentu, příp. funguje jako satelit. Tyto predikace bývají realizovány v podobě vedlejších vět, ale často dochází k jejich nominalizaci, a to

vazbou akuzativu s infinitivem, gerundiem, supinem, participii apod. V dalším popisu jsou diferencovány z hlediska valenčního vztahu k nadřazenému predikátu. Podle počtu jeho valenčních pozic jsou pak rozlišeny konstrukce s jedno—, dvoj— a trojmístnými predikáty. Z uvedených příkladů vyplývá, že jde o tzv. věty obsahové. Svoji formou se dělí na spojkové a vztažné. Postavení satelitů zaujímají tradiční věty adverbialní, jejichž větné členství má zpravidla charakter nevalenční. Podrobněji jsou rozebrány shody a rozdíly mezi finálními větami substantivními a adverbialními. Kromě toho se autor zamýšlí nad různými typy nominalizace vedlejší věty (např. akuzativ s infinitivem ve vztahu k akuzativu a tzv. doplňujícímu infinitivu, nominativ s infinitivem, akuzativ s participiem přezenta). Nakonec jsou uvedeny v pochybnost hypotézy o absenci vedlejších vět v indoevropštině.

Pod označením predikativa zahrnuje Pinkster satelitní určení, která blíže informují o sobě nebo věci vyjádřené větným konstituentem, s nímž mají kongruentní tvar. Ne příliš dostatečně se zdá být zdůrazněna v úvodní charakteristice dvojjazyčnost predikativ, a to jak k substantivnímu konstituentu, tak k přísudku zároveň. Vzhledem k tomu, že ve funkci predikativ jsou uvedeny i nekongruentní typy (předložkové pády a jmenné výrazy v ablativu a genitivu), bylo by příhodné zvlášť na to upozornit. Stručná zmínka se týká postižení predikativ podle toho, který typ substantivního konstituentu blíže určují (subjekt, objekt, komplement, nepřítomný objekt, méně ostatní). Nad přísudkovým charakterem predikativ se autor zamýšlí při zkoumání možnosti transformace těchto určení (zejména adjektivních a participiálních) na věty s *esse* + predikativní jméno, příp. u participia přezenta na věty s finitním slovesem, dále při posuzování jejich časové platnosti, vnitřní struktury a možnosti negace. Sémantická podobnost predikativních adjektiv s adverbii podporuje názor, že mezi predikativy a příslovečnými určeními není podstatného rozdílu. Strukturální ambiguita predikativ způsobuje, že mnohdy je obtížné jejich odlišení od atributu, apozice, přísudkového jména, komplementu a dominantních principiálních konstrukcí (participium v nich nelze eliminovat).

Předběžný charakter je přisouzen výkladu o latinském slovosledu, který vzhledem ke své značné variabilitě vyžaduje další náročný výzkum. Pod pojmem slovosled chápe Pinkster postavení konstituentů. Mezi činiteli, které ho určují, se vedle počtu konstituentů uvádí jejich syntaktická a pragmatická funkce. K ovlivňujícím činitelům patří lexikální kategorie konstituentů, jejich vnitřní struktura a konečně druh věty. Příležitostně jsou relevantní i literární stylistické faktory. Na základě vlastních výsledků a jejich konfrontace s dosavadními poznatky formuluje autor s opatrností určité závěry o obsazení prvního místa ve větě (jde o složky s rolí tématu, avšak ne vždy subjektové konstituenty) a posledního místa. Předpoklad, že složky s rolí tématu stojí na konci věty, který je nejčastěji realizován finitním slovesem, ale i objektovými konstituenty, příp. satelity, se zatím nepokládá za dostatečně potvrzený. Ani diachronické hledisko neposkytuje jednotící kritéria. Zatím co v ciceronské latině převažuje postavení subjekt — objekt — verbum finitum, ale připouštějí se odchylky, u Plauta dominuje postavení subjekt — verbum finitum — objekt, ale rovněž se neprojevuje jednoznačně.

Problematika komunikativních funkcí výpovědi je zpracována v kapitole nazvané „Druhy vět, ilokuční funkce a mody“. Ve shodě s tradicí soustřeďuje Pinkster pozornost na tři základní druhy vět, oznamovací, tázací a rozkazovací, k nimž zčásti připojuje i věty zvolací. Stanovuje rozdíly mezi nimi, všímá si ilokučních funkcí v jednotlivých druzích a jejich výrazových prostředků, zvlášť sleduje užívání slovesných způsobů. Ilokuční funkce jsou pokládány za kritérium k vymezení uvedených druhů vět i k vymezení různých podtříd v jejich rámci. Přitom ilokuční funkce nejsou přísně vázány na jeden typ vět, např. tázací věty se vyskytují i s funkcí direktivní. V rozdílu mezi slovesnými způsoby se odráží rozdíl významový. Diference mezi indikativem, konj. prez. /perf. a konj. impf./ plusquampf. vystihuje Pinkster pojmy „faktický“, „možný“ a „čistě hypotetický“. Tyto významové opozice se zjišťují ve větách oznamovacích i tázacích. Ve větách rozkazovacích existuje jen opozice možného a hypotetického. Předkládaná řešení naznačeného okruhu zůstávají na úrovni pokusu a podobně jako v případech slovosledu budou vyžadovat další zkoumání a korekce.

Otázku fungování systému slovesných časů analyzuje Pinkster v jedenácté kapitole. Čas vymezuje jako morfosémantickou kategorii, která umožňuje charakterizovat časovou platnost dění. Prostředkem k vyjádření časového zařazení predikace jsou různé tvary predikátového výrazu. Latinskému slovesu jsou v této souvislosti připisovány dvě dimenze. Většina slovesných tvarů poskytuje časovou lokalizaci v minulosti, přítomnosti či budoucnosti ve vztahu k okamžiku známému z kontextu nebo situace: participium a infinitiv mohou vyjadřovat současnost, předčasnost nebo následnost jen ve vztahu k době již určené v nadřazené predikaci; finitní slovesné tvary utvořené od perfektního kmene vyjadřují dění, které probíhá před okamžikem známým ze situace nebo kontextu; finitní slovesné tvary, které znamenají děj nedokonavý, vyjadřují dění probíhající současně s okamžikem známým z kontextu nebo situace. Část sloves vedle toho informuje o době také ve vztahu k okamžiku mluvnického aktu: perfektem, plusquamperfektem a futurum exactum vyjadřují predikaci, která je předčasná přítomnosti, minulosti a budoucnosti, přezens, imperfektem a futurum situují predikaci do přítomnosti, minulosti a budoucnosti. Následnost se vyjadřuje perifrastickými tvary. Pojem slovesného vidu se rovněž doporučuje interpretovat z hlediska naznačeného dvojdimenzionálního systému, ale i v souvislosti se sémantikou slovesa. Postupně jsou pertraktovány v rámci indikativu, konjunktivu a imperlativu všechny časové formy, jejich použití a významy, přiřazeny jsou i neurčité slovesné tvary s časovou funkcí, tj. participia a infinitivy. Zvláštní paragraf je věnován použití perfekta a imperfekta v literárních textech, kratší poznámky se týkají otázky přítomnosti historického, plusquamperfekta a historického infinitivu. V závěru autor upozorňuje na existenci stylistického variačního principu, který se uplatňoval v poezii i próze od dob Sallustia.

Tematickou náplní poslední kapitoly je zkoumání stavby textu. Hned na začátku upozorňuje autor na specifický způsob výstavby, k němuž patří asyndetické spojování větných konstrukcí, tj. bez užití spojovacích výrazů. Vysoké frekvence dosahuje v archaických textech, ale i u Seneky. Dále se postupně rozebírají prostředky, které slouží k vytvoření koherence mezi jednotlivými textovými jednotkami, větami a souvětími. Z lexikálních prostředků se autor zaměřuje na opakování výrazu v následující větě, které se může projevat v různých formách, např.: doslovné opakování, použití synonym, příp. substantiva „homo“, opakování s uvedením nové vlastnosti. Zvlášť je analyzována anafora, tj. odkazování na konstituenty předcházející věty pomocí anaforických slov, zájmen a adverbíí, která nemají vlastní lexikální význam. Řadí se sem i vztažná zájmena a příslovce. V případě, že se odkazuje na větší část věty, příp. textu, mluví se o substituci. Méně časté je navazování kataforické, tedy směrem dopředu. Exemplifikovány jsou různé typy textové elipsy: elipsa subjektu, objektu, nepřímého objektu, predikátu a jádrového konstituentu jmenného spojení. Pod pojem konektory se zahrnují spojky, spojovací výrazy a částice, které fungují při spojování textových jednotek. Mezi jevy určenými textovou souvislostí se ještě připomíná slovesný čas, slovosled, volba pádových konstrukcí aj. V závěru se poukazuje na případy ne vždy jednoznačné diferenciací mezi konektory (výrazy spojující samostatné věty), koordinátory (výrazy spojující konstituenty uvnitř věty) a subordinátory (spojovací výrazy, které uvozují vedlejší věty).

Nakonec se žádá zdůraznit, že recenzovaná kniha je dílo metodologicky průbojné, vycházející z nejnovějších výsledků jazykovědných výzkumů a z potřeb současné jazykovědné praxe. Vyznačuje se precizností analýzy jednotlivých jevů a bohatostí využití odborné literatury. Pinksterův přístup je velmi produktivní, mnoho důležitých otázek rozdiskutoval a v různých okruzích předkládá možnosti nového řešení. Práce je významným přínosem pro poučení a současně podnětem pro výzkum v oblasti latinské syntaxe a sémantiky.